

118 Y. v

دانشگاه شهید باهنر کرمان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه تحصیلی برای تکمیل دوره کارشناسی ارشد

رشته فرهنگ و زبان های باستانی

ریشه‌شناسی واژه‌های اندرزنامه‌های پهلوی منقول در متن‌های پهلوی جاماسب آسانا

استاد راهنما:

دکتر محمد مطلبی

استاد مشاور:

دکتر معصومه باقری حسن کیاده

مؤلف:

فرناز بروشکی

۱۳۸۸ / ۴ / ۱۶

زمستان ۸۷

کتابخانه دانشگاه شهید باهنر کرمان
تیم بهارک

(ب)

۱۱۵۲۰۷

دانشگاه شهید باهنر کرمان

این پایان نامه به عنوان یکی از شرایط احراز درجه کارشناسی ارشد

بخش زبان و ادبیات فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

تسلیم شده است و هیچگونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی‌شود.

دانشجو: فرناز بروشکی

استاد راهنما: دکتر محمد مطلبی

استاد مشاور: دکتر معصومه باقری

داور ۱: دکتر محمود مدبری

داور ۲: دکتر محمدرضا صرفی

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر مهدی عباس زاده

حق چاپ محفوظ و مخصوص به دانشگاه است.

(ج)

تَقْرِیر

به فوہترین پدر و مادر گیتی

در اینجا از توجه و یاری استاد بزرگوارم، آقای دکتر محمد مطلبی که راهمایی این
پایان نامه را بر عهده داشتند، بسیار سپاسگزارم که از دیدار و شنیدن ایشان بسیار بهره
بردم. همچنین از سرکار خانم دکتر باقری، استاد عزیزم سپاسگزارم که مراد تدوین
این پایان نامه یاری نمودند. از دوست گرامی ام آقای عباس آذرانداز که در
تنظیم این کار بسیار مریاری دادند، کمال تشکر را دارم. از جناب آقای
همدی غلامی که تایپ و تدوین فنی این پایان نامه را بر عهده داشتند نیز بسیار
تشکر می‌کنم. در پایان، حمایت بی نظیر خانواده ام را سپاس فراوان می‌دارم.

اندرزنامه‌ها بخش مهمی از ادبیات پهلوی را تشکیل می‌دهند. اندرزنامه‌های پهلوی از نوع نصایح دینی یا حکم عملی بوده و اغلب به بزرگان، حکیمان، شاهان و روحانیان منسوب هستند. تعدادی از این اندرزنامه‌ها در متون پهلوی جاماسب آسانا آورده شده‌اند. در این پایان‌نامه ریشه‌شناسی و وجه اشتقاق واژه‌های اندرزنامه‌های موجود در متون پهلوی آمده است. اندرزنامه‌های مورد بررسی قرار گرفته عبارتند از: اندرز انوشگ روان آذر باد مارسپندان، واژه ای چند (از) آذر باد مارسپندان، اندرز آذر باد مارسپندان، اندرز دانایان به مزدیسنان، اندرز خسرو قبادان، اندرز پوریوتکیشان، اندرز دستوران به بهدینان، اندرز بهزاد فرخ پیروز، پنج خیم روحانیان، یک چند سخن (که) آذر فرنبغ فرخزادان گفت، سخنان بخت آفرید و آذر باد زردشتان، اندرزهای پیشینیان. واژه‌ها به صورت آوانوشت و به ترتیب الفبایی آمده‌اند. پس از آوانوشت، حرف نوشت و سپس توضیحات ریشه‌شناسانه و وجه اشتقاق واژه‌ها آمده است نیز تا حد امکان سعی شده نظرات مختلف در باره معنی یا ریشه‌شناسی واژه‌ها از منابع مختلف جمع آوری شود.

پیشگفتار

فارسی میانه یا پهلوی که زبان جنوب و جنوب غربی ایران و زبان رسمی دوره ساسانی به شمار می‌رفته، مبدأ فارسی نو یا دری است و چون به ایالت فارس تعلق داشته و نیز به این علت که از نظر ساختمان زبانی در مرحله بین فارسی باستان و فارسی دری قرار داشته، محققان جدید آن را فارسی میانه نامیده‌اند.

زبان و آثاری که به آن زبان در یک دوره خاص نگاشته شده، بافت اجتماعی ویژه آن دوره را منعکس می‌کند. بنابراین بسیاری از ابهامات تاریخی، فرهنگی، ادبی و قوم‌شناسی ایران، می‌تواند به کمک مکتوبات پهلوی به‌جا مانده، روشن شود.

از بین مضامین کل آثار پهلوی، اخلاقیات بیشترین اهمیت را دارد، بطوری که مشخصه بارز ادبیات پهلوی به‌ویژه از نظر تأثیری که بعدها در ادبیات دوران اسلامی در کتاب‌های ادب و اخلاق عربی و فارسی گذاشته، مجموعه اندرزهای آن است که البته تعداد این آثار اندک است. بسیاری از این اندرزنامه‌ها و نیز لطایف و قصه‌های اخلاقی و کلمات و جملات قصار که منسوب به بزرگان و شاهان ایرانی است، بعد از اسلام مورد توجه دانشمندان ایرانی مسلمان قرار گرفت و کتب ادب و اخلاق و تاریخ به عربی ترجمه شد و گاهی به فارسی نیز راه یافت و کمتر کتاب عربی تألیف شده در سده‌های نخستین اسلامی را می‌توان یافت که در آن از این گونه مطالب نقل نشده باشد.

اما با توجه به اهمیت اندرزنامه‌های پهلوی و نیز با توجه به اینکه واژه‌نامه‌ای مختص اندرزنامه‌ها که به ریشه‌ها و صورت‌های باستانی و نوع دستوری واژه‌ها با توجه به معانی مورد نظر متن اندرزنامه پرداخته باشد، وجود ندارد؛ بنابراین پرداختن به جنبه‌ی زبانی این متون کاری مفید خواهد بود.

البته پژوهش‌ها و مقالات فراوان و مفیدی در زمینه ریشه‌شناسی واژگان فارسی میانه در ادوار مختلف انجام شده اما به دلیل پراکندگی و منجسم نبودن این پژوهش‌ها دسترسی به آنها کار آسانی نیست، حتی برخی از این مقالات را در کتابخانه‌های اروپایی هم به سختی می‌توان پیدا کرد. در این پایان‌نامه سعی شده از تمام کتاب‌ها و واژه‌نامه‌ها و مقالات موجود که به نحوی به موضوع این پایان‌نامه مرتبط است استفاده و نظرات مختلف در زیر هر واژه منعکس شود.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول

۱

مقدمه

فصل دوم

۷

معرفی اندرزنامه ها

۸

۱-۱- آثار فارسی میانه زردشتی

۸

۱-۱-۱- ترجمه‌های فارسی میانه از اوستا

۸

۱-۱-۲- متن‌های دینی فارسی میانه

۹

۱-۱-۳- متن‌های غیر دینی فارسی میانه

۹

۱-۱-۴- آثار مربوط به دین مانی

۱۱

۲-۱- اندرزنامه‌های منقول در متون پهلوی جاماسب آسانا

۱۱

۱-۲-۱- اندرزهای آذرباد مهرسپندان

۱۲

۱-۲-۱-۱- اندرز انوشک روان آذرباد مارسپندان

۱۳

۱-۲-۱-۲- واژه‌ای چند (از) آذرباد مهرسپندان

۱۳

۱-۲-۱-۳- اندرز آذرباد مهرسپندان

۱۴

۱-۲-۲-۱- اندرز دانایان به مزدیستان

۱۵

۱-۲-۳-۱- اندرز خسرو قبادان

۱۵

۱-۲-۴-۱- اندرز پوریوتکیشان

۱۶

۱-۲-۵-۱- اندرز دستوران به بهدینان

۱۷

۱-۲-۶-۱- اندرز بهزاد فرخ پیروز

۱۷

۱-۲-۷-۱- پنج خیم روجانیان

۱۸

۱-۲-۸- یک چند سخن (که) آذر فرنیغ فرخزادان گفت

۱۸	۱-۲-۹- سخنان بخت آفرید و آذریاد زردشتان
۱۹	۱-۲-۱۰- اندرزهای پیشینیان
۲۰	۱-۳- اندرزهای پهلوی در کتاب‌های دوران اسلامی
۲۶	۱-۴- روش کار در این پژوهش
۲۱	فصل سوم
۲۱	واژه‌نامه
۲۹	a / ā
۵۰	b
۵۵	č
۵۶	d
۶۴	ē
۶۷	f
۷۲	g
۷۸	h
۹۰	i / ī
۹۰	j
۹۱	k
۹۸	m
۱۰۳	n
۱۰۹	o / ō
۱۱۱	p
۱۲۲	r
۱۲۶	s / š
۱۳۵	t
۱۳۷	u
۱۴۰	w
۱۵۳	x

۱۵۸

۱۵۹

۱۶۳

۱۶۴

y

z / ž

نتیجہ گیری

منابع

فصل اول

مقدمه

اطلاعات مربوط به طرح تحقیق

۱-۲. موضوع:

ریشه‌شناسی واژه‌های اندرزنامه‌های پهلوی منقول در متن‌های پهلوی جاماسب آسانا.

۲-۲. مقدمه:

مهم‌ترین بخش در ادبیات پهلوی اختلاقیات به شمار می‌روند که از آنها مجموعه اندرزها بسیار مهم هستند و دلیل آن تأثیری است که بعدها در ادبیات دوران اسلامی در کتاب‌های ادب و اخلاق عربی و فارسی گذاشته‌اند.

اکثر اندرزنامه‌ها بسیار کوتاه هستند و مفصل‌ترین آنها در کتاب ششم دینکرد آمده است. موضوع آنها یا از نوع حکم عملی و تجربی است یا نصایح دینی و اساساً از زمره ادبیات شفاهی به شمار می‌روند. قسمت اعظم اندرزنامه‌ها به بزرگان و حکما نسبت داده شده‌اند، مانند آذربادمهر اسپندان و

سبک نگارش آنها معمولاً ساده و روان است و دارای جملات کوتاه و روشن هستند و اگر گاهی ابهامی در این متون دیده شود معمولاً به قصد ایجاد شده و دلیل آن جلب بیشتر توجه خواننده به مفهوم پند است.

اندرزنامه‌ها سرشار از تمثیل و تشبیه و کنایه هستند که به منظور تأثیرگذاری بیشتر بر روی خواننده تدوین شده‌اند، و نفوذ عقاید خارجی در این متن‌ها بسیار کم دیده می‌شود. و از این جهت بررسی اندرزنامه‌ها شایان توجه می‌باشد.

۲-۳. بیان مساله :

تا کنون تقریباً تمام متون پهلوی از جمله اندرزنامه ها بررسی و تصحیح شده اند و از برخی متن ها ترجمه های متعددی ارائه شده است اما از جنبه ریشه شناسی، معنی و وجه اشتقاق، تحقیقات زیادی انجام نگرفته است.

در این پایان نامه ریشه شناسی و بررسی تاریخی و وجه اشتقاق واژه های اندرزنامه های پهلوی منقول در متن های پهلوی جاماسب آسانا به همراه ترجمه و معنی آنها آورده خواهد شد.

۲-۴. هدفهای تحقیق :

۱. تدوین واژه نامه ای کامل برای اندرزنامه های مذکور، برای سهولت استفاده از آن متون.
۲. جمع آوری نظرات پراکنده و مختلف و مطرح درباره ریشه ها و وجه اشتقاق واژه ها.
۳. بررسی ریشه شناسی و وجه اشتقاق واژه ها و آوردن صورت های باستان و صورت های جدید آنها در واژه نامه های فارسی در صورت وجود.

۲-۵. ضرورت انجام تحقیق :

بطور کلی متن های پهلوی برای شناخت زبانهای ایرانی دوره میانه و نیز شناخت تاریخ و اساطیر آن دوره بسیار مهم هستند و اطلاعات تاریخی و زبانی بسیار مفید و مهمی دارند. و از بین متن های آن دوره اندرزنامه های پهلوی بسیار مهم هستند زیرا بعدها در ادب و اخلاق ایران تاثیرات زیادی گذاشتند و ترجمه بخش هایی از اندرزنامه ها در کتب فارسی و عربی دوره اسلامی، در زمینه ادب و اخلاق، آمده است. و در ضمن نکات بسیاری در باره عقاید دینی و غیر دینی و قوانین اجتماعی، از این متن ها دانسته می شود.

مسئله دانستن معنی دقیق و ریشه ها و وجه اشتقاق واژه های این متون کمک زیادی به درک و فهم بهتر این متن ها می کند و نیز تدوین واژه نامه ای برای این متن ها کار را برای خوانندگان آسان تر می کند.

۲-۶. سوالها یا فرضیه های تحقیق :

۱. صورت باستانی و ریشه های واژه های پهلوی چه بوده است؟
۲. معادل واژه های پهلوی در واژه نامه های فارسی دری چیست؟

۱-۲-۶. فرضیه ها :

- ۱- آیا تمام واژه های فارسی میانه به زبان فارسی دری رسیده اند یا بخشی از آنها رسیده اند.
- ۲- آیا واژه های رسیده به فارسی دری با همان معنی مورد استفاده در دوره میانه رسیده اند، یا با معانی مرتبط و یا متفاوت.

۲-۷. تعاریف مفهومی :

- صورت باستانی واژه ها : ارائه معادل واژه های پهلوی و منشاء واژه ها در زبان های دوره باستان مثل: اوستایی، و فارسی باستان که منشاء زبان پهلوی و فارسی امروزی است.
- صورت فارسی دری واژه ها : زبان پهلوی منشاء فارسی دری و سپس فارسی امروزی است؛ بنابراین اکثر واژه های پهلوی با تغییراتی به فارسی دری رسیده اند.

۲-۸. کلید واژگان طرح تحقیق و معادل لاتین آن :

اندرزنامه، ریشه شناسی، وجه اشتقاق، زبان های ایرانی میانه.

Andarz, Etymology, Derivation Etymology, Middle Iranian Languages.

۲-۹. پیشینه نظری و تجربی :

الف) مبانی نظری (نظریه های مربوطه) و چهار چوب نظری انجام پژوهش:
تاکنون واژه نامه ای مستقل برای اندرزنامه های پهلوی همراه با وجه اشتقاق واژه ها تدوین نشده است.

ب) چکیده تحقیقات انجام شده در ایران:

- متون پهلوی، سعید عربان (بخش های مربوط به اندرزنامه ها).

- مجموعه مقالات، ماهیار نوایی (بخش های مربوط به اندرزنامه ها)
 - روایت پهلوی، مهشید میر فخرایی (بخش های مربوط به اندرزنامه ها).
 - ترجمه چند متن پهلوی، محمد تقی بهار.
 - اندرز بهزاد فرخ پیروز، احمد تفضلی از کتاب هفتاد مقاله.
 - بررسی ریشه شناسی فعل های زبان پهلوی، یدالله منصوری.
- متون نام برده تقریباً همگی فقط شامل متن و ترجمه هستند و بررسی ریشه شناسی و اشتقاقی در آنها انجام نشده به غیر از مورد آخر از آقای یدالله منصوری که فقط مربوط به اشتقاق افعال پهلوی می شود نه دیگر انواع واژه ها و در ضمن برخی از اندرزنامه ها از منابع ایشان نبوده اند.
- ج) چکیده تحقیقات انجام شده در خارج از ایران:
- فرهنگ کوچک زبان پهلوی، دیوید نیل مکنزی.

• **A Manual of Pahlavi, Henrik Samuel Nyberg.**

واژه نامه مکنزی، از نظر واژگان کامل است اما فقط شامل ترجمه و املاي واژه ها است و بررسی اشتقاقی ندارد.

دستورنامه نیبرگ، بسیاری از متون را کار نکرده و واژگان آن بسیار محدود است و در ضمن آوانویسی واژه ها به شیوه خیلی کهن است.

۱۰-۲. روش اجرای تحقیق:

الف) نوع تحقیق بر اساس طرح تحقیق و اهداف تحقیق:

روش انجام تحقیق، جمع آوری و تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای است.

ب) شیوه های جمع آوری داده ها:

داده ها به روش فیش برداری از منابع مختلف و واژه نامه های فارسی و پهلوی و

ترجمه های مختلف از اندرزنامه ها، انجام خواهد شد.

ج) ابزارهای تحقیق:

کتاب ها، مقالات، واژه نامه ها.

د) فهرست مناسب های مورد نیاز برای اجرای تحقیق به ترتیب زمانی (مراحل اجرای تحقیق)

۱. جمع آوری متن ها و منابع و ترجمه ها.

۲. خواندن و جمع آوری مطالب موجود در باره ریشه شناسی واژه ها و فیش برداری.
۳. بررسی ریشه شناسی های داده شده و ارائه ریشه شناسی برای واژه هایی که اشتقاق آنها داده نشده یا به اشتباه داده شده تا حد امکان.
۴. تنظیم و تصحیح و تایپ.

فصل دوم

معرفی اندرزنامه ها

معرفی اندرنامه‌ها

اندرنامه‌ها بخشی مهمی از متون فارسی میانه زردشتی (= پهلوی) هستند. فارسی میانه زردشتی گونه‌ای از فارسی میانه است که موضوع آثار باقیمانده از آن اغلب دین زردشتی است. این متون با خط پهلوی کتابی نوشته شده‌اند.

۱-۱- آثار فارسی میانه زردشتی

آثار زردشتیان به الفبایی نوشته شده که از اصل آرامی گرفته شده و در آن هزوارش بکار رفته و از راست به چپ نوشته می‌شده است. آثار فارسی میانه زردشتی به سه دسته تقسیم می‌شود:

۱-۱-۱- ترجمه‌های فارسی میانه از اوستا

علمای زردشتی در دوره ساسانیان برای اینکه مردم ایران بتوانند اوستا را بخوانند و بفهمند آن را به زبان زنده آن عهد یعنی فارسی میانه ترجمه و تفسیر کردند. ترجمه و تفسیر اوستا به فارسی میانه «زند» نامیده می‌شود.

۱-۱-۲- متن‌های دینی فارسی میانه

این بخش شامل کتاب‌هایی می‌شود که در موضوع‌های دینی، به فارسی میانه نوشته شده‌اند. مهمترین این کتاب‌ها عبارتند از: دینکرد، بندهش (هندی و ایرانی)، دادستان

دینیک، نامه‌های منوچهر، گزیده‌های زادسپرم، شکنند گمانیک و چار، شایست نشایست، مینوی خرد، روایات پهلوی، گجستگ ابالیش، جاماسب نامه، ارداویراف نامه، یوشت‌فریان، ماه فروردین روز خرداد و اندرزنامه‌های پهلوی شامل: اندرز اوشنردانا، اندرز بزرگمهر، اندرز آذرباد مهرسپندان، اندرز خسروقبادان، اندرز پوریوتکیشان و اندرز دانامرد.

۱-۱-۳- متن‌های غیر دینی فارسی میانه

مهمترین کتاب‌های این گروه عبارتند از: کارنامه اردشیر بابکان، خسروقبادان وریدک، شهرستان‌های ایران و افدیها و سهیکیه‌های سکستان.

۱-۱-۴- آثار مربوط به دین مانی

این آثار از واحه ترفان به دست آمده‌اند و به الفبای مانوی نوشته شده‌اند. این الفبا هزوارش ندارد و از راست به چپ نوشته می‌شده است. الفبای مانوی برای نوشتن آثار مربوط به دین مانی به زبان‌های سغدی و پهلوی اشکانی هم به کار برده شده است. آثار مانویان قطعه قطعه هستند و جز در برخی موارد، به یقین نمی‌توان گفت که این قطعه‌ها به کدام یک از کتاب‌های مانی یا پیروان او مربوط هستند. مانی آثار خود را، جز شاپورگان، به آرامی رایج در بابل در سده سوم میلادی نوشته بوده است.